

Norrköping 2020-06-17

Nacka tingsrätt
Mark- och miljödomstolen

Yttrande i Mål M 1785–20 om Naturvårdsverkets ansökan om tillstånd till utrivning av vattenanläggning i Järle kvarn, Nora kommun.

Vattenhistorisk Nätverk

Vattenhistoriskt nätverk (VhN) bildades 2018 och samlar nationella organisationer för att synliggöra och värna kulturmiljön och kulturarvet, sociala värden och människors livsmiljö i svensk vattenförvaltning.

Nätverket arbetar för en helhetssyn där kulturmiljön vägs in på samma sätt och på likvärdig grund som naturmiljön och andra intressen. Vi vill medverka till konstruktiva lösningar till gagn för både kultur- och naturmiljö och för att ta tillvara befintliga resurser i en hållbar samhällsutveckling.

I nätverket ingår Arbetlivsmuseernas Samarbetsråd ArbetSam, Europa Nostra Sverige, ICOMOS Sverige, Stödföreningen för småskalig vattenkraft, Svensk Vattenkraftsförening, Svenska Byggnadsvårdföreningen, Svenska industriminnesföreningen och Sveriges Hembygdsförbund. Nätverket stöds även av Kulturmiljöfrämjandet, LRF och Sveriges Jordägarförbund. Arbetets museum är sammankallande.

Flera av medlemsorganisationerna i VhN har tidigare tillerkänts talerätt som miljöorganisation enligt Miljöbalken.

Ärendet

Naturvårdsverket har sökt Mark- och miljödomstolens tillstånd, enligt 11 kap. 13 § miljöbalken till utrivning av del av vattenanläggning i Järle kvarn. Ansökan omfattar bl.a. tillstånd att riva ut stora delar av dammen, terrängjustering, biotopvårdande åtgärder och anläggande av erosionssskydd i miljön. Sökanden yrkar också på att domstolen godkänner den till ansökan bifogade Miljökonsekvensbeskrivningen (MKB).

VhN har av Mark- och miljödomstolen getts möjlighet att yttra sig i ärendet kring Järle kvarn och avlämnar nedan följande synpunkter.

Vattenhistoriskt Nätverk

Att Helena Törnqvist
c/o Arbetets museum
Laxholmen, 602 21 Norrköping, Sweden

Yrkande och hemställan

Yrkande

Vattenhistoriskt Nätverk yrkar i första hand att Mark- och miljödomstolen ska avvisa ansökan, då vi anser att ansökan inte innehåller de delar som gör det möjligt för domstolen att fullt ut pröva målet. De brister som finns i den bifogade miljökonsekvensbeskrivningen är sådana, att den inte kan anses uppfylla kraven enligt 6 kap. miljöbalken. Underlagen för att bedöma ingreppet i och påverkan på fornlämningsmiljön, och därmed också tillståndsfrågan enligt 2 kap. kulturmiljölagen, är också bristfälliga. Ytterligare en grund för detta är den påtagliga skada som utrivningen kommer medföra på riksintresset för kulturmiljövård, enligt 3 kap. miljöbalken.

I andra hand yrkas att Mark- och miljödomstolen ska avslå ansökan, då vi menar att sökanden inte kan anses ha visat att fördelarna med utrivningen uppväger nackdelarna med denna.

Hemställan

Vattenhistoriskt Nätverk konstaterar att underlaget för ansökan som sökanden har lämnat in är undermåligt och därmed också ansökan. Därav har vi yrkat på avvisning och avslag. För att säkerställa ett korrekt underlag för domstolen anser nätverket att domstolen även bör begära in vissa yttranden. Vattenhistoriskt Nätverk hemställer därför om att Mark- och miljödomstolen ska begära in yttrande från Vattenmyndigheten och Riksantikvarieämbetet. Yttrande ska omfatta sakfrågor som nedan beskrivs i vårt yttrande.

Vi utvecklar nedan bakgrunden till yrkande och hemställan i följande textavsnitt.

Verksamheten enligt ansökan

Den planerade verksamheten enligt liggande ansökan påverkar upplevelsekviteterna på platsen. Genom att ersätta dagens utskov med en naturlig forssträcka ca 25 meter uppströms och därmed möjliggöra för faunapassage och högre biologisk mångfald, kan den artrika upplevelsekviteten förstärkas. Förstärkningen innebär inte per definition att andra upplevelsekviteter försämras, utan bedöms i sin helhet bidra till att ännu högre grad av upplevelser tillförs. Det kulturella sammanhanget och helhetsmiljön är fortsatt tongivande.

Sammantaget bedöms enligt MKB den planerade verksamheten vid Järle varken innebära övervägande positiva eller negativa konsekvenser för rekreativvärden och upplevelsekviteter. En förstärkning av upplevelsekviteten gällande det artrika, som knyter an till områdets möjlighet att visa upp en hög biologisk mångfald av växter och djur, kommer att ske. Den kulturella upplevelsekviteten kommer fortsatt att prägla området på ett betydande sätt.

Vi vänder oss med skärpa mot dessa slutsatser. I MKB-konsultens användande av metoden läggs kulturmiljöns alla värden eller kulturarvstjänsterna inom kvaliteten det kulturella, när Järle kvarns kulturarvstjänster i själva verket är själva grunden för och själva essensen i parkkaraktärerna det kulturella, det festliga, gröna torget, det lekfulla, det rofyllda, det rymliga och till stor del det (befintliga) artrika. Att anse att förstärkningen av det artrika d.v.s. riva ut dammen, schakta i befintlig

Vattenhistoriskt Nätverk

Att Helena Törnqvist
c/o Arbetets museum
Laxholmen, 602 21 Norrköping, Sweden

botten och anlägga en ca hundra meter lång artificiell forssträcka inklusive omfattande erosionsskydd inte innebär en försämring av andra upplevelsekvantiteter är enligt oss en allvarlig felbedömning. Vi anser att den planerade verksamheten innebär övervägande negativa konsekvenser för miljöaspekten rekreativvärden och upplevelsekvantiteter. Upplevelsen av vandrande öring tillför inte kvaliteter som uppväger eller förstärker rekreativvärdena i så hög grad som MKB-konsulten kommer fram till. Utgångspunkten för MKB-konsulten är att Järle kvarn är natur och att den planerade verksamheten är att återskapa natur, eller snarare nyskapa en natur som aldrig tidigare funnits. Att den planerade verksamheten kommer att prägla området på ett negativt betydande sätt är en slutsats som kan dras även utifrån den använda metoden, men då behöver utgångspunkten vara att Järle kvarn är en månghundraårig kulturmiljö.

De negativa konsekvenser den planerade verksamheten medför, anser vi vara mer allvarliga än vad som redovisas i MKB. Då särskilt vad gäller människors lokala livsmiljö och boendemiljön, vilka närmast negligeras i MKB. I den sammanfattande redovisningen av konsekvenserna** nämns inte ens den av länsstyrelsen redovisade påtagliga skadan på den riksintressanta kulturmiljön och de sannolikt omfattande ingreppen och ändringarna i fornlämningarna. Av sammanfattningen framgår att konsulten anser dammens vattenyta som statisk och uppdämd, vilket är en negativ laddning i syfte att förringa värdet av nuvarande dammspegel.

Av MKB framgår inte heller att anledningen till att alternativet faunapassage i södra fåran inte längre möter kraven för Natura 2000-området. Kraven höjdes betydligt i en uppdaterad bevarandeplan från 2017, med bland annat nya prioriteringar, nya skötselåtgärder och nya prioriterade åtgärder som nytt bevarandemål. På samma sätt verkar tolkningen av vilka åtgärder som krävs för att uppnå gällande miljö kvalitetsnorm GES. 2010 var alternativet faunapassage i omlöpsfåran tillräcklig för att nå GES, men 2020 är den inte längre det. Denna glidning i tolkning och värdering har vi svårt att förstå, och glidningen förklaras varken i ansökan eller MKB.

Riksintresset

Järle kvarn utgör en central del i ett större, komplext riksintresseområde. Värdet består i den byggda miljön som helhet, inklusive produktionsanläggningar, tekniska system och reglerade vattenflöden. Det handlar om verksamheter och kontinuitet i vattenutnyttjandet alltsedan medeltiden, det funktionella och ekonomiska sammanhanget, läsbarheten. Kraftutnyttjandet är den centrala faktorn, kvarnmiljön är en nödvändig del i detta och dammen en omistlig del i kvarnmiljön, både som funktion för fördämning och reglering av vattendraget och fysisk konstruktion.

Naturvårdsverkets allmänna råd om påtaglig skada (NFS 2005:17) slår fast att ”Påtaglig skada på natur- eller kulturmiljön kan uppstå om en åtgärd kan mer än obetydligt skada något eller några av de natur-, kultur- eller friluftsvärden som utgör grunden för riksintresset.” Vidare sägs att ”En negativ inverkan som är irreversibel med avseende på något värde som utgör grunden för riksintresset bör som regel anses utgöra påtaglig skada på natur- eller kulturmiljön.” och att ”ett ingrepp som endast berör en liten del av ett riksintresseområde kan ha en sådan grad av negativ inverkan på områdets värden att påtaglig skada uppstår.” En rivning av dammen innebär att det som är själva grunden för verksamheten raderas ut och är definitivt en irreversibel åtgärd och ”mer än obetydlig”.

Vidare gäller att kompensationsåtgärder för förlorade kulturmiljövärden inte är möjligt. I miljöbalken finns det inte utrymme för kompensationsåtgärder. En påtaglig skada kan inte kompenseras av att det skulle medföra andra kvaliteter eller positiva effekter. Hela förslaget bygger på ett sådant tänkande, vilket tydligt framgår i MKB sammanfattning, sid 3.

Vattenhistoriskt Nätverk

Att Helena Törnqvist
c/o Arbetets museum
Laxholmen, 602 21 Norrköping, Sweden

Mark- och miljödomstolen skriver i sin dom angående Nobel Center att ”Riksantikvarieämbetet beskriver också att det inte är möjligt att inom ett riksintresse kompensera för förlust eller skada på ett enskilt uttryck genom en förstärkning av ett annat uttryck. Det är inte heller möjligt att vikta olika uttryck mot varandra. Raderas ett uttryck så är skadan skedd avseende det historiska sammanhang som just det uttrycket representerar och illustrerar. Domstolen delar den bedömningen eftersom reglerna om miljökonsekvensbeskrivningar och miljöbedömningar innebär att projektets totaleffekt ska bedömas och att negativa respektive positiva effekter inte kan ”kvittas” mot varandra vid den bedömningen (jfr Naturvårdsverkets allmänna råd om miljöbedömningar av planer och program [till 6 kap. miljöbalken samt förordningen (1998:905) om miljökonsekvensbeskrivningar], äldre lydelsen av 6 kap. (domstolens anm.), NFS 2009:1, till Bilaga 4, bedömningskriterier).” (MMD, mål P 1535–17, dom 2018-05-22, sid 52-53)

Våra synpunkter

VhN menar att den planerade verksamheten inte utgör ett återskapande av den tidigare vattenmiljön, utan att det innebär att det skapas en vattenanläggning som aldrig tidigare funnits i Järleån och i det lokala landskapet. Den planerade verksamheten innebär också omfattande fysiska ingrepp och förändringar i den befintliga kulturmiljön. Vi anser att den planerade förändringen inte är det bästa alternativet för de samlade miljövärdena i Järle kvarn. Den innebär att en mångfald av ekonomiska, ekologiska, sociala och kulturella värden inte kan användas och utvecklas tillsammans på ett hållbart sätt.

VhN anser att den planerade verksamhetens negativa miljöpåverkan är betydande för miljön i stort och det inkluderar den riksintressanta kulturmiljön, fornlämningsområdet, boendemiljön och den lokala livsmiljön för människor. Övrig påverkan sker på befintliga rekreativvärden och andra samhällsnyttiga verksamheter, som exempelvis möjligheten till återupptagen elproduktion vid Järle kvarn. Den planerade verksamheten syftar till att uppnå god ekologisk status (GES) vid Järle kvarn och påverkar dessa värden på ett så betydande sätt att vi anser att förutsättningarna finns för att Vattenmyndigheten ska förklara vattenförekomsten som kraftigt modifierat vatten, KMV, enligt 4 kap. 3 § vattenförvaltningsförordningen och ändra miljö kvalitetsnormen till god ekologisk potential (GEP).

Slutligen kan konstateras att miljön i stort, rekreativvärdena och andra samhällsnyttiga verksamheter inte tål den i ansökan föreslagna förändringen och att förslaget inte innebär att man går tillbaka till de ursprungliga förutsättningarna för Järleån som fanns innan dammen byggdes.

VhN menar att MKB är vinklad av konsulten för att sökanden ska få tillstånd av domstolen till den planerade verksamheten. Detta märks genom bland annat de värderingsord och begrepp som ingår i vattenvårdens retorik och metod och då i syfte att skapa så fri konnektivitet som möjligt vid Järle kvarn. MKB får karaktären av ett subjektivt underlag upprättat av vattenvårdare som argument för ett tillståndsbeslut i en domstolsförhandling. Norconsult anlidade 2014 Forsviks Bruk/Västarvet för att göra en kulturmiljöanalys av föreslagna åtgärder vid denna tidpunkt men som nu inte har använts eller refererats till. (Forsviks Bruk /Västarvet Uppdragsverksamheten 2014:8) I stället borde MKB vara vederhäftig och objektiv upprättad av specialister inom olika områden för att kunna användas som underlag för ansökan och domstolens bedömning. Detta gör att vi anser att bristerna är så stora i MKB att den inte är lämplig som underlag i domstolens bedömning.

Avslutningsvis

Vattnets kraft i Järleån har använts av människor sedan medeltiden. Den nutida miljöns värden i Järle kvarn bygger på denna månghundraåriga användning. Upplevelsen av bergslagshistorien är mycket stark vid Järle kvarn. En orörd och för regionen unik kulturmiljö som bjuder på kulturarvstjänsterna vilsamhet, eftertanke och kunskap. Denna upplevelse omintetgörs om de planerade åtgärderna blir verklighet.

VhN anser att det bästa alternativet för arter som berörs enligt Natura 2000, boendemiljön, den lokala livsmiljön, kulturmiljövärdena, rekreativmiljön och andra samhällsnyttiga verksamheter i Järle kvarn är att vattenanläggningen rustas upp och att kvarnen behåller möjligheterna att visas i drift som mjölkvarn och att även kunna producera grön el. Södra fåran är enligt vår åsikt den bäst lämpade platsen för att skapa en faunapassage på. Genom detta undviker man att göra intrång på fornlämningarna som är en av de bärande delarna av kulturmiljön i Järle. Man behåller även förståelsen för de kulturvärden som fallet under nuvarande bro ger. Att lägga fallet 25 meter uppström och påstå, som i MKB, att detta visar på vattnets kraft genom historien anser vi vara en missvisande beskrivning enbart för att skapa en bild av att föreslagna förändringar inte ger någon som helst inverkan på den historiska kontexten.

Med detta menar vi att det är av stor vikt att kvarnen åter kan drivas som förr, d.v.s. med vattenkraft från fallet i Järleån. En kvarnbyggnad är inte ett självändamål i sig utan en del av en process som bygger på att förutsättningarna för den i kvarnen befintliga maskinutrustningen är intakt och att dess kraftkälla är oförändrad. Kvarnens kulturhistoriska värden består alltså till stor del av dess funktion. Själva kvarnbyggnaden utgör i sin tur en grundläggande del av områdets definierade upplevelsevärden.

Naturvårdsverket har vid Järle kvarn nu möjligheten att skapa ett nationellt intressant exempel som visar hur många miljövärden och miljöintressen i och vid vatten som kan uppmärksammas, tas tillvara och utvecklas tillsammans. Denna möjlighet uppnås inte med den för Järle kvarn i ansökan planerade verksamheten.

Kultur- och naturmiljövärden måste samspela för att uppnå största möjliga positiva effekt på vår gemensamma livsmiljö, vid Järle kvarn som på många andra liknande platser i vårt land.

För Vattenhistoriskt Nätverk

Helena Törnqvist, sammankallande

Helena.tornqvist@arbetetsmuseum.se